

Kemény G. Gábor

MOCSÁRY LAJOS AZ „EGYLETI JOG” SZABADSÁGÁÉRT

(Közéleti küzdelem az egykori magyarországi nemzetek egyesülési és társulási szabadságáért a XIX. század utolsó harmadában)

Tisztelt ülészak, igen tisztelt hallgatóság,
Szemere Bertalan, a Habsburg-házat detronizáló és a függetlenségi nyilatkozatot bejelentő forradalmi kormány miniszterelnöke mondotta 1849. június 28-án Szegeden, az országgyűlésen az első nemzetiségi törvény elfogadásakor:

„A mi forradalmunknak három alapeszméje van. Az első eszme: a kormányformának megigazítása... Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása. El kellett törölni királyságokat, ki kellett mondani a jog- és kötelességbeli egyenlőséget... A harmadik nagy alapeszme a *nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődése*. Engedtessék meg minden népeknek a nemzet szabad kifejlődése. A nemzetiség nem cél, hanem eszköze a szabadságnak, mint a szabadság sem cél, hanem eszköze az emberi és polgári tökéletesedésnek! — És e kifejlődés semmi más tekintet által ne korlátozható, mint a státusegység fenntartásának és a célszerű, gyors, pontos közigazgatás lehetőségének tekintete által.”¹

Napjainkban, több mint ö t n e g y e d s z á z a d d a l, pontosan százhuszonnyolc évvel Szemere deklarációja után, s a nemzetiségi kérdés világméretű jelentkezése idején elmondhatjuk, hogy az első magyarországi nemzetiségi törvényt betervező beszédének harmadik forradalmi alapelve „a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődése” még befejezendő, megoldandó feladatként maradt örökül.

A kollektív nemzetiségi jogok, köztük a nemzetiségi „egyleti jog” érvényesítése a világban, és szűkebben, Európa nem egy részén még probléma, és problematikusak e jogok, és köztük a nemzetiségi egyesülési és társulási jog módozatai. Általában problematikus — kontinensünk nem egy helyén — a megoldáshoz vezető út.

Ezért indokolt és jogos — történeti megközelítésben is — szólni erről az „egyleti jog”-ról, a szabad egyesülés és társulás jogáról, úgyis mint alapvető nemzetiségi kívánalomról, követelésről és jogi kritériumról. Helyét a „nemzetiségi érzület törvényes védelme”, a községi közigazgatási, a törvény előtti, az iskolai és egyházi nyelvhasználat, a hatóságokkal írásban és szóban az illető nemzetiség nyelvén való érintkezés, a politikai testületekben való arányos részvétel alap-kategóriái mellé állítják. Ide sorolva mindenféle nemzetiségi (gazdasági, pénz, ösztöndíj stb.) alap és alapítvány, s az ún. nemzetiségi jelvények használatának, kezelésének jogát. Az „egyleti”, a szabad egyesülési és társulási jog tehát a regionális, az egy országra vonatkozó és a nemzetközi nemzetiségi jognak egyaránt szerves alkotó része, az egyetemes nemzetiségi jogrendszeri és szemlélet nélkülözhetetlen és elidegeníthetetlen tartozéka.

Ennek a jognak művelődés- és nemzetiségpolitikai érvényesítéséért vívott, a múlt század utolsó harmadában lezajlott magyarországi küzdelmekből kívánunk három kérdéskörben a következőkben bemutatni néhány adalékot. A három kérdéskör és csoport nem véletlenül függ össze három nagy jubileummal. A jelen ülészakot rendező, Kelet-Középeurópa és Dél-Keleteurópa legrégebb közművelődési egyesülete, a *Matica srpska* alapítása, továbbá *Miletić* Svetozar és *Mocsáry* Lajos születése másfél-százados évfordulójával.

Engedjék meg, hogy előadásunk során előbb a *Matica* ekkori népeink közötti kulturális kapcsolatai majd *Miletić* magyar és *Mocsáry* szerb tárgyú, az egyleti kérdéssel közvetlenül vagy közvetve összefüggő érintkezéseiből emeljük ki néhány, a nemzetiségi egyleti joggal összefüggő mozzanatot és vonatkozást.

Ismeretes, mennyire gazdag és sokrétű a XIX. század második fele magyar—szerb irodalmi-művelődési kapcsolatainak története még akkor is, ha ezeket a kapcsolatokat — ez alkalommal — kizárólag a *Matica* körüli magyar—szerb kulturális érintkezésekre korlátozzuk.

Amikor *Vahot* Imre 1858-ban a Napkeletben közzéteszi emlékezetes cikkét „a magyar és a szerb irodalom rokonulásáról”,² a *Hazánk* című folyóiratban *Török* János a *Tekelijanum* homlokzati képével illusztrált cikket közöl „A Tököly-Intézet és a *Matica* szrpszka” címmel.³ Ezt a cikket a *Letopis* már 1859-ben a „legnagyobb szeretettel és őszinteséggel megírt beszámolóként” értékeli.⁴ A *Matica* folyóirata a soron következő években — 1860 és 1864 között — egész sor magyar tárgyú és vonatkozású emlékeztetést közöl. Így *Széchenyi* Istvánról,⁵ *Teleki* Lászlóról,⁶ *Szemere* Pálról⁷ és *Szalay* Lászlóról.⁸ Ezeknek az emlékeztetéseknek mélységével és megkapó baráti szellemével csak *Blagoje Brančić* 1902-ben — ugyancsak a *Letopis*ben — közölt *Vörösmarty*-méltatása⁹ hasonlítható össze.

A kölcsönös irodalmi-művelődési kapcsolatok során előrehaladva érdemes szólnunk az 1861-ben, itt Újvidéken Sava *Tekelija* (Tököly Száva) születésének centenáriumán tartott emlékünnepről. Ezt az emlékünnepet a *Matica* rendezte, emlékünnepet is adott ki. Az ünnepségen részt vett *Toldy Ferenc*, *Podmaniczky Frigyes* és *Jókai Mór*.¹⁰

A jó kapcsolatot a kiegyezés előtti években mindkét részről híven ápták. A *Matica srpska* fennállása százötven éves jubileuma alkalmából Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett emlékkiállításon is látható volt két érdekes dokumentum, melyek eredetijét a *Matica* Könyvtárának kéziratára őrzi. Az egyik: 1865. április 30-án *Miletić Svetozar*, mint az egyesület irodalmi szakosztályának vezetője köszönetet mond Csengery Antalnak, a Budapesti Szemle főszerkesztőjének a *Maticának* küldött folyóiratszámokért. Egy évvel később, 1866. április 3-án — a másik levél-dokumentumban — az Anyegint fordító *Bérczy Károly* mond köszönetet a *Maticának*, az orosz gyűjteményes Puskin kiadás első kötetének kölcsönadásáért.¹¹

Ezt a felhőtlen szép hagyományt igyekszik követni a *Pesti napló* már a kiegyezés évében, 1867. június 11-én közölt cikkében, amikor az ország akkori nem magyar írói és kultúrközvetítői közül szerb részről a többi között *Jovan Zmaj-Jovanović*nak és *Ante Hadžić*nek az akkori vezető irodalmi társaság, a *Kisfaludy* Társaság tagjai sorába való beválasztását ajánlja,¹² ami a következőkben megtörtént. Közéleti figyelmet érdemel utóbbi szerb—magyar tárgyú kapcsolatainak sora, ezekből itt csak egyet, a *Jovan Zmaj-Jovanović* írói működése negyvenedik évfordulója alkalmából a *Kisfaludy* Társaságban tartott felolvasását, ünnepi beszédét emeljük ki.¹³ Hasonló érzéssel viszonzhatta a *Matica* az irodalmi kapcsolatok értékelését, amikor 1894-ben tagjai közé választja *Jókait*, aki az év február 22-én az egyesület akkori elnökéhez, *Dimitrijević Miloš*hoz intézett levelében megkapó szavakkal köszöni meg a *Matica* határozatát.¹⁴

Ezekkel a felejtethetetlen irodalmi és kulturális kapcsolatokkal egyidejűleg azonban fel kell jegyeznünk a századvég és a századforduló kevésbé derűs kormányzati érdeklődését is. Ezek a negatív, de nemzetiség-történeti szempontból igen fontos mozzanatok talán *Ást Nándor* újvidéki kormánybiztos br. *Wenckheim* Béla belügyminiszterhez intézett 1868. július 3-i bejelentésétől kísérhetők nyomon. Ebben a kormánybiztos — félre nem érthető célzattal — emlékezik meg *Miletić*nek, *Újvidék* képviselőjének és polgármesterének a többi közt a *Matica* tagsága körében is észlelhető népszerűségéről.¹⁵

Vitathatatlan, hogy ezekben az években, évtizedekben a *Matica* vezetői kultúrpolitikai, közéleti szerepet is játszottak, ami az akkori szerbség nemzetiségpolitikai küzdelmének velejárója volt. Így *Jovan Subotić*, aki

1868 és 1872 között az egyesület elnöke volt, 1872 áprilisában ellátta a nagybecskereki (Zrenjanin) szerb konferencia elnöki tisztjét is.¹⁶ Az egyesület 1874—1881. évek közötti elnöke, Miša *Dimitrijević* tevékenyen részt vett az egykorú magyarországi szerb nemzetiségi politikában és publicisztikában.¹⁷ Hasonló irodalmi és politikai szervező, a századvégi nemzetiségi politika ún. mérsékelt szárnyához, inkább töredékéhez tartozó *Dimitrijević* Miloš, a Matica későbbi elnöke. A Tisza Kálmán kormány elfogult nemzetiségi politikájára jellemző viszont, hogy ők vele „sem voltak megelégedve”. Nem tartották „megbízhatónak”, mint azt *Parchetich* Félix újvidéki főispánnak Tisza Kálmánhoz a Matica elleni vizsgálatról szóló jelentésében olvashatjuk.¹⁸ Ennek a jelentésnek az időpontja 1888. december 27., tehát időközben — a hetvenes-nyolcvanas évek során — nem kis mértékben az 1876—79 között Miletic ellen lefolytatott koncepciós per következtében — döntően megváltozott a szerb közvélemény többségének álláspontja a kapcsolatok kérdésében, s ugyancsak döntően megváltozott a légkör a kormányzati támadások sodrába került egyesület körül.

Két érdekes adat a megváltozott helyzetről. 1880. július 9-én az *Egyesült Szerb Ifjúság* újvidéki nagygyűlésére készített tervezet (az ifjúsági egyesületi mozgalmat egyébként rövidesen betiltották) 25. szakasza már arról intézkedik, hogy az egyesület megszűnése esetén minden érteke, ingósága a Matica birtokába kerüljön.¹⁹ 1881. szeptember 23-án *Pedig Flatt* Endre újvidéki főispán jelentésében²⁰ a néhány nappal előbbi, szeptember 15-i Matica közgyűlésén megválasztott *Stevan Natošević*ről, mint bizalmas belgrádi összeköttetésekkel rendelkező tényezőről ír, ami nyilvánvalóan meggyorsította az 1888-ban nyíltan is bekövetkezett, a kormányzat számára kudarcra végződött egyleti vizsgálatot.²¹ Ettől kezdve a Matica életében teljes befelé fordulást figyelhetünk meg. Az új század elején egyetlen olyan miniszteri rendeletet találunk, mely régi jogai egyikét meghagyja. Ez a Tekelijanum szervezetéről és felügyeletéről szóló kultuszminiszteri rendelet,²² melynek egyik pontja kimondja, hogy a Tekelijanum patronátusának alelnöke a Matica mindenkori elnöke. Érdekes adalékként tarthatjuk számon a budapesti szerb egyetemi ifjúság 1913. március 24-i ülésének egyik határozati pontját,²³ mely szerint a Matica az egyesületet ért megpróbáltatások miatt (1912. július 11-én következett be a magyarországi szerb nemzeti-egyházi önkormányzat felfüggesztése),²⁴ kizárólag kulturális kérdésekkel foglalkozik, mint az akkori Magyarországi szerbség vezető egylete, központi kulturális intézménye.

Ilyen pozitív és negatív mozzanatok jellemezték a Matica kapcsolatát az egykorú magyar—szerb irodalmi-művelődési érintkezések illetve a dualizmus korabeli kormányzat irányában ezekben az évtizedekben.

Amibe fontos kísérő jelenségként belejátszott a *Matica slovenská* 1875. évi betiltása²⁵ és vagyonának asszimiláló célzatú közművelődési egyesület részére átadása, de nem kevésbé az egyleti jogért, az egyesületi és társulási szabadságért *Mocsáry* Lajos kezdeményezte újabb nemzetiségi jogvédő akció jelentkezése is.

Mielőtt azonban ez utóbbiról, előadásunk szorosán vett tárgyáról beszámolnánk, fontos előkészítő és kísérő motívumként kell megemlékeznünk *Miletić* Svetozar és a korabeli magyar baloldal kapcsolatairól. Annál is inkább, mert ezek a kapcsolatok, akkor váltak nyilvánvalóvá, akkor bontakoztak ki, amikor *Miletić*et az *Andrássy*-kormány és a *Tisza* Kálmán kormány, a dualizmus kora két legreakciósabb kormánya részéről minden jogalapot nélkülöző törvénysértés érte az 1870. illetve az 1876. évi *Miletić*-pörben. Hangsúlyozni kívánjuk, rövid felszólalásunkban még nagy vonásaiban sem vázolhatjuk a két *Miletić*-pör történetét. Elegendő tudnunk, hogy *Miletić*et 1870-ben — mentelmi joga megsértésével — azért fogták el és ítélték egy évi szabadságvesztésre, mert br. *Rauch* Levin horvát bán sorozatos törvénysértései, hatalmi visszaélései miatt tiltakozni mert a Szerb nemzeti Szabadelvű Párt, az egykorú magyarországi szerb nemzetiségi párt lapjában.²⁶ Közel hat évvel később pedig — az első elfogatáshoz kísértetiesen hasonló, és *Kossuth* 1837. évi elhurcolására emlékeztető második bebörtönzése pedig azért következett be, mert az 1876. évi szerb—török háborúban a Szerbiát támogató önkéntesek titkos toborzásával vádolták, és előre kitervelt, koholt vád alapján a budapesti törvényszék 1878. január 18-án „felségárulási” váddal öt évi börtönre ítélte, s fogságából csak 1879-ben, uralkodó kegyellemmel, súlyosan meghasonlottan szabadult. A két *Miletić*-pörben tehát a dualizmus erőszakszervezete olyan nagy jövőre hivatott politikust és politikai közírót tett tönkre, aki más körülmények között az akkori ország nemzetének szemében halálos bűnnek számított, jelentős mértékben hozzájárulhatott volna.

Előadásunk bevezető részében egykorú magyar nyelvű dokumentumokkal, *Miletić*nek *Csengery* Antalhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez intézett 1865. évi, illetve az ő kulturális szakosztály alelnöksége idején a *Maticához* intézett 1866. évi *Bérczy* Károly levéllel bizonyítottuk, milyen harmonikus és megértő együttműködés alakult ki ezen a szakaszon *Miletić* illetve a *Matica* és az egykorú magyar tudományos és irodalmi körök között.

Vizsgáljuk meg most a kérdést egykorú, kiegyezés előtti és utáni közéleti szereplése felől. Ma már jól tudjuk, s egy szlovák forrásgyűjtemény²⁷ utalása is megerősít bennünket ebben, hogy *Miletić*, mint az országgyűlés által kiküldött ún. nemzetiségi bizottság tagja — szövegében eddig nem ismert nemzetiségi törvényjavaslatot készített, feltehetően

1866 második felében. Ez a mozzanat azért különösen fontos, mert ez lehetett később a magyar országgyűlés nemzetiségi képviselői 1867. február 11-i ismert törvényjavaslatának²⁸ kiindulópontja. Miletic azonban nemcsak közvetve, de közvetlenül is állást foglalt a nemzetiségi albizottság munkálatainak elfogadtatásáért. Hónapokkal az Andrássy kormány beiktatása, és röviddel a dualista rendszer konszolidáló koronázás után, 1867. június 21-én Ó-becse szerb nemzetiségi képviselőjeként és az említett nemzetiségi bizottság tagjaként indítványt nyújtott be a képviselőházban.²⁹ Ebben az „Indítvány”-ban az akkori országban élő népek megbékélése és megértése érdekében sürgeti a nemzetiségi albizottság munkájának mielőbbi lezárását és irományainak a képviselőház elé terjesztését, ami — szokatlan gyorsasággal, *Somssich* Pál bizottsági elnök határozott intézkedése eredményeként négy nappal Miletic indítványának benyújtása után bekövetkezett.³⁰ Miletic indítványának lényege benne van annak első szavaiban: „... A polgárok egyetértése — írja — az ország erejének és az alkotmányos életnek első és fő feltétele, az egyetértés pedig e korona országaiban lakó különféle nemzetek kibékülésétől, a kibékülés ismét a nemzetiségi kérdés minél gyorsabb és szerencsésebb megoldásától függ”.³¹

Ez a megoldás azonban a dualizmus első kormányainak nemzetiségellenes politikája miatt nem jöhetett létre. Ezért vonultak ki a nemzetiségi képviselők az 1868. évi nemzetiségi törvény vitájáról, ezért nem hajtották végre később sem a megszorításokkal elfogadott törvényt, mely éppen az egyleti jog kérdésében figyelemre méltó hasonlóságot mutat az említett 1867. évi, a nemzetiségi képviselők által benyújtott törvényjavaslattal.³² Miletic tehát a megegyezést, de a demokratikus megegyezést kívánta, mint ez az 1870 tavaszán lezajlott függetlenségi-nemzetiségi Alaptörvény-tárgyalásokon³³ való részvételében is megmutatkozott.

Történetírásunk nem kevés dualizmus korra vonatkozó adóssága közé tartozik a megértőbb és elmélyültebb Miletic-értékelés kialakítása. Ennek érdekében talán nem érdektelen éppen a születése másfélszázados évfordulója alkalmából elmondanunk, hogy a magyar haladó baloldal reprezentatív politikusai mind a két koncepció Miletic-pörrel szemben állottak, a törvénytelen eljárással és a jogtalan döntésekkel szemben helyezkedtek. Az országgyűlési szélsőbal nevében *Irányi* Dániel 1870. okt. 22-én indítványt terjeszt a Ház elé³⁴ Miletic szabadonbocsátása érdekében, akinek jogellenes elfogatását — a szélsőbaloldali sajtó híradása szerint³⁵ — *Somssich* Pál, a képviselőház ekkori és a nemzetiségi albizottság volt elnöke is helytelenítette. Az újvidéki szerbség pedig köszönő táviratot intézett az első Miletic perben a képviselői immunitást védő Irányihoz.³⁶

Hasonló mozzanatokat jegyezhetünk fel az 1876. évi második, az ún.

felségárulási nagy per margójára is. Csak a legfontosabbakat említve: 1876. szept. 28-án *Simonyi Ernő* — *Polit* Mihállyal egyetértésben — tiltakozik a Házban Miletić mentelmi jogának újabb, az előbbinél még súlyosabb megsértése ellen. Amikor pedig Miletićet az ellene emelt koholt vádak alapján 1878. január 18-án öt évi börtönre ítélik, *Mocsáry Lajos*, a függetlenségi párt elnöke, a nemzetiségi egyenjogúság előharcosa vezércikkben tiltakozott a jogtalan ítélet ellen.³⁸ A vezércikk záró mondata „Fellebbezzük a Miletić ítéletét” az ellenzéki közvélemény jelszava lett, s ez a híres tiltakozás állítja az akkori ország nem magyar társadalma baráti érdeklődésének előterébe Mocsáryt.

Mocsáry nemzetiségpolitikai jogvédő küzdelme pedig mind a Miletić-ügyben, mind korábbi és későbbi megnyilatkozásaiban reális körülmények között nem kifogásolható törvényes alapra, az 1868. évi — igaz soha életbe nem léptetett — nemzetiségi törvényre épült. Ennek a tragikus és sok tekintetben problematikus jogalkotásnak a 26. szakasza pedig kimondotta — hangsúlyozzuk, egyetértésben a nemzetiségi képviselők 1867. évi törvényjavaslatával —, hogy az ország nemmagyar népessége művelődési és egyéb intézményei, egyletei „az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézményeivel egyenjogúaknak minősülnek”.³⁹

Ezért az egyleti jogban is kifejezésre jutó és érvényesítendő egyenjogúsáért, s az erőszakos asszimilációs törekvéseket támogató új, ún. „közművelődési egyletek” — akció és mozgalom ellen emelt szót 1886 januárjában X. Y. szerzői álneven kiadott *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés* című röpiratában,⁴⁰ a nagy nemzetiségi politikus.

Mocsáry politikai helyzete a híres X. Y. röpirat megjelenésekor már igen nehéz, szinte problematikus volt. A „türelmetlenek” oldalára állt pártja nyíltan bírálta egykori alapító elnökét, s már közel az idő, amikor — 1887. febr. 16-án — második nagy kulturális költségvetési beszéde elmondásának másnapján — a függetlenségi párt országgyűlési klubjából való kilépésre kényszerül, ami egyet jelent az általa alapított pártból való kényszerű kilépéssel, a pártból való kizárásával.

Ebben a válságos időszakban az egyleti jog, és a magyarországi nemzetek egyleti, szabad egyesülési és társulási joga érdekében kiadott nevezetes röpirata jó áttekintést ad mind szerzője eszmei elhivatottságáról és kivételes erkölcsi bátorságáról, mind a nemzetiségi politika terén uralkodó egykorú viszonyokról.

Az X. Y. röpirat szerzője kimutatja, hogy a nemzetiségellenes céllal, tehát az országban élő másajkú nemzetek művelődési érdekei ellen létrehívott „közművelődési egyletek akció” rendkívüli kárt okoz a magyar nép és az azzal együttélő másajkú népek társadalmi és művelődési viszonyában.

A röpirat ezért súlyosan elítél minden erőszakos, asszimiláló akciót, hatósági önkényes beavatkozást. Így elítéli és törvényellenesnek mondja a szlovák Matica, a *Matica slovenská* elleni, az egylet felfüggesztésével, betiltásával, vagyona elkobzásával járó önkényes és jogellenes kormányzati intézkedést. Mocsáry hangsúlyozza, hogy bátortalan és őszintétlen ez a nyilvánvaló, erőszakos asszimilációra vezető új, „kultúregyleti” mozgalom. Tervezői ugyan úton-útfélen azt hirdetik, hogy a világot sem akarnak támadólag fellépni a nemzetiségek ellen. Éppen ezzel árulják el azonban magukat, azt, hogy — Mocsáry szavaival — „tilosba lépnek”. „Az őszinteség hiánya mutatkozik — Mocsáry szerint egész sorozatában a szólás-formáknak, melyek az egyletek alakulásának alkalmával használatba vétettek”.⁴¹

Éppen ezért minden olyan irányított kultúrpolitikai mozgalom, mely a meghozott törvénnyel ellentétben ennek a fontos nemzetiségi alapjognak a csorbítására törekszik, helytelen, jog- és törvényellenes. S még egyszer a *Matica slovenská* elleni kormányzati „tervhadjárat”-ról, a szlovák közművelődési egyesület jogtalan és indokolatlan elnémitásáról szólva kijelenti „az ily egyleteket pártolni, gyámolítani kell az államnak, és nem elnyomni”.⁴²

A nevezetes, oly sok vihart támasztó X. Y. röpirat is hozzájárult Mocsáry rövidesen bekövetkezett elhallgattatásához. Igaz, 1887 júniusában Újvidéken a „szerb—német—magyar ellenzék” megkísérelte, hogy mandátumhoz juttassa, s 1888 májusától 1892 elejéig a karánsebesi román választók mandátumával még tagja lehetett az országgyűlésnek. Ezzel azonban lezárult közéleti pályafutása. A nemzetiségi egyenjogúság nagy előharcosa önkéntes száműzetésbe kényszerült saját hazájában. Erkölcsi tekintélyére jellemző azonban, hogy még ezekben a „hallgató évek”-ben, tehát már száműzetése szakaszán, keresztül tudta vinni a mártoni *Szlovák Múzeum Egyeslet* alapszabályainak engedélyezését.⁴³

Mocsáry több évtizedre, több mint egy fél évszázadra terjedő egyetemes jogvédő küzdelme méltó formában és szinten mutatkozik meg az irodalmi és művelődési egyletek, az egyleti a szabad társulási és egyesülési jog ügyében folytatott harcában is. Mocsáry ezért a törvényben biztosított nemzetiségi alapjogért küzdve is a maga nemzete hitele megerősítéséért, az együttélő népek közötti barátságért, a nemzetiségi megbékélés és egyenjogúság alapeszméjéért küzdött. Nem lehet eléggé hangsúlyozni irodalmi, publicisztikai és közéleti állásfoglalásának jelentőségét ebben a kérdésben. Hiszen ő nemcsak az asszimiláló célzatú „kultúregyleti akció” ellen küzdött, de egyben igényelte, követelte az eddig elkövetett hibák és sérelmek helyrehozatalát is. Az ő nemzetiségjogi értékrendszerében az irodalmi-művelődési és tudományos egyleti, teljes egye-

sülési és társulási szabadság elengedhetetlen feltétele annak a nemzetiségi jogegyenlőségnek, mely a népek közötti egyetértés és együttműködés előfeltétele.

Irodalom

- ¹ *Szeged, 1849. júl. 28.* Szemere Bertalan miniszterelnök beszéde az 1849. évi nemzetiségi törvény elfogadása napján. — *Nemzetiségi kormányjavaslat.* — *Szemere Bertalan miniszterelnök beszéde, melyet a szegedi országgyűlésen tartott a nemzetiségi kérdésről.* — 1848—49. évi Iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp. 1948, 206—209. p. — *Thim J.:* A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története III. 858—864. p. — *Kemény G. Gábor* (szerk. és összeáll.): A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962, Tankönyvkiadó. (a továbbiakban: Szomszéd népekkel való kapcsolatok), 375—377. p.
- ² *Vahot Imre:* A magyar és szerb irodalom rokonulása. — *Napkelet* 1858. 801—802. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 430—432. p.
- ³ *Török János:* A Tököly-Intézet és a maticza szerpszka. — *Hazánk* 1858. 648—652. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 451—453. p.
- ⁴ *Srpski Letopis* 99. köt. 1859. 201—204. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 220—225. p.
- ⁵ *Gróf Stevan Sečenija.* — *Srpski Letopis* 101. köt. 1860. I. 208—210. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 220—225. p.
- ⁶ *Gr. Vladislav Tekelija.* — *Srpski Letopis* 102. köt. 1860/61. II. 229—231. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 488—489. p.
- ⁷ *Pavle Szemere.* — *Srpski Letopis* 103. köt. 1861. I. 189. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 490. p.
- ⁸ A szerb vonatkozású történeti kérdésekkel is foglalkozó történeusről a folyóirat *Vladislav Salaji* (*Srpski Letopis* 109. köt. 1864. 310—315. p.) címmel emlékezett meg. — Magyar szövegét ld. Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 490—492. p.
- ⁹ Közli: *Letopis Matice srpske* 211. köt. 1902. I. 4—6. p. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 194—196. p.
- ¹⁰ Az újvidéki Tököli-emlékünnepről *Jókai* beszámolót írt. — Tököli emlék-ünnep (Újvidék, 1861. aug. 29.) — *Jókai Mór* összes művei 96. köt. 116—123. p. Az egykorú magyar beszámolók (*Pompéry János* cikke, *Toldy Ferenc* ünnepi beszéde stb.) szövegét ld. Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 453—456. p.
- ¹¹ Az eredeti levél-kéziratokat ld. a *Matica srpska Könyvtára* kéziratárában.
- ¹² *A Kisfaludy Társaság szervezete II.* — *Pesti Napló* 1887. jún. 11. sz. — Szövegét közli: Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 517—518. p.
- ¹³ 1889. máj. 29. *Antonije Hadžić* felolvasása Jovan Jovanović-Zmajról a költő irodalmi működése negyvenedik évfordulója alkalmából a Kisfaludy Társaságban. — *Kisfaludy Társaság Évlapja XXIV* (1889), 114—121. p. — *Hadzsics Antal:* Jovanovics János. — *Vasárnapi Újság*, 1899. jún. 25; 26. sz.

- ¹⁴ *Zahvalnica Mavra Jokajija Matici Srpskog* (Jókai Mór köszönő levele a Szerb Maticához) — Branik, 1894. 17. sz. — Szomszéd népekkel való kapcsolatok, 365. p.
- ¹⁵ 1868. júl. 3. Ast Nándor újvidéki kormánybiztos felterjesztése br. Wenckheim Béla belügyminiszterhez. — OL B. M. eln. 1868-III-1505 (2009, 19. I. mell.) — Iratok a nemzetiségi kérdéshez Magyarországon a dualizmus korában (a továbbiakban: Iratok) I. 90. p.
- ¹⁶ — Iratok I. 322—325. p.
- ¹⁷ Misa *Dimitrijević* nemcsak az Omladinával való kapcsolatai révén ismert. — Egyik aláírója volt a magyar országgyűlés szerb nemzetiségi képviselőihez intézett 1879. máj. 30-i, többszáz aláírással ellátott bizalomnyilvánításnak és annak szervezője. — Vö. *Poverenica srpskim zastupnicima na ugarskom saboru* etc. — Zastava, 1879. máj. 30; 73. sz. — Iratok I. 622—623. p.
- ¹⁸ 1888. dec. 27. Parchetich Félix újvidéki főispán, a Matica srpska kormánybiztosának jelentése Tisza Kálmán miniszterelnöknek az egylet ellen lefolytatott vizsgálat tárgyában. — OI ME 1888-KV-4853. — Iratok I. 774—775. p.
- ¹⁹ 1880. júl. 9. Az „Egyesült Szerb Ifjúság” 1880. évi szervezeti szabályzatának tervezete (Nacrt ustava „Ujedinjene omladine srpske” etc.) — Zastava, 1880. júl. 9; 97. sz. — Iratok I. 635—638. p.
- ²⁰ 1881. szept. 23. Flatt Endre újvidéki főispán jelentése Tisza Kálmán miniszterelnöknek a Matica srpska közgyűléséről. — OL B. M. eln. 1881-XIV-4653. — Iratok I. 649—650. p.
- ²¹ A *Matica* elleni 1888. évi hatósági vizsgálatról ld. 18. sz. jegyz., — továbbá *Iratok* I. 774. p., 1. sz. jegyz.
- ²² 1902. jún. 12. Miniszterelnöki (Széll K.) rendeletek a budapesti Tököly Száva Intézet igazgatása, felügyelete és vagyonának kezelése tárgyában. Iratok IV. 499—507. p. — Itt, a rendelet 3. szakaszában (Iratok IV. 500. p.) olvasható, hogy az Intézet (értsd: a Tekelijanum) patronátusának — „alelnöke, aki az elnököt akadályoztatása esetén helyettesíti, a Matica srpska nevű irodalmi egylet szabályosan megválasztott és megerősített mindenkori elnöke”.
- ²³ 1913. márc. 24/ ápr. 6. A budapesti szerb egyetemi ifjúság kétnapos itteni értekezletének jegyzőkönyve. — Eredeti szövegét közli: — Zastava, 1913. ápr. 8; 80. sz. (regg. sz.) A szóban levő határozati pont magyar fordításban (Iratok V. 624. p.) így hangzik: „IV. Az ifjúság elismeri, hogy a Szerb Maticát ért legutolsó megpróbáltatások után az bizonyos átalakuláson, megújhódáson ment át. Az ifjúság elismeri, hogy a Matica srpska a magyarországi szerbek irodalmi és művelődési központja és mint ilyen kívül kell álljon a politikai harcok színterén és működése nem lehet politikai taktikának kérdésétől függővé téve, hanem ez kizárólag népünk egységes kulturális szervezete”.
- ²⁴ 1912. júl. 1. Uralkodói rendelet a magyarországi görök-keleti szerb nemzeti-egyházi önkormányzat felfüggesztéséről. — Magyarországi Rendeleték Tára, 1912. 709—710. p. — Iratok, V. 564. p.
- ²⁵ Vö. Iratok a Matica slovenská közművelődési egyesület 1875. évi betiltásának történetéhez. — Iratok I. 505—521. p.
- ²⁶ *Miletić* első percét a br. *Rauch* Levin horvát bán visszaéléseit leleplező hír-

lapi cikke (Zastava, 1869. 118. sz.) miatt indították ellene. — A cikk rövid elemzését és a per vázlatos lefolyását ld. *Iratok*, I. 211—212. p.

- ²⁷ *Bokes*, Frantisek: *Dokumenty*, II. köt.,
- ²⁸ 1867. febr. 11. Törvényjavaslat az országos nemzetiségnek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására. — 1865—68. évi Képv. Ir. II. 261—264. p. — *Iratok*, I. 5—9. p. Az egyleteket, az egyleti, szabad egyesülési és társulási jogra vonatkozó részt ld. a törvényjavaslat 8. és 9. szakaszában. (*Iratok*, I. 7—8. p.)
- ²⁹ 1867. jún. 21. Miletic Svetozar indítványa a nemzetiségi kérdés rendezése és a nemzetiségi albizottság munkálatainak beterjesztése tárgyában. — 1865—68. évi Képv. Ir. II. 223. p. — *Iratok*, I. 26. p.
- ³⁰ *Miletic* kívánsága rövidesen teljesült. *Nyáry* Pál, a nemzetiségi bizottság alelnöke — *Somssich* Pál elnök utasítására 1867. jún. 25-én az 1861. és 1867. évi nemzetiségi programokkal együtt az albizottság törvényjavaslatát is benyújtották a képviselőháznak. — *Vö. Iratok*, I. 26. p.
- ³¹ *Vö.* 1865—68. évi Képv. Ir. II. 223. p. — *Iratok* I. 26. p.
- ³² *Vö.* 28. sz. jegyz.
- ³³ A függetlenségi baloldal és a nem magyar népek képviselői, tehát az ún. nemzetiségi képviselők között 1870 januárja és áprilisa között lezajlott tárgyalásokról ld. *Iratok*, I. 225. p. — A tanácskozások eredményeként megszerkesztett előzetes törvényjavaslat szövegét az egykorú magyar sajtó is közölte. (ld. *A nemzetiségi törvényjavaslat*. — *A Hon*, 1870. 92. sz. — *Iratok*, I. 223—226. p.)
- ³⁴ *Vö.* 1869—72. évi Képv. Ir. VII. 3. p. — *Iratok*, I. 212. p.
- ³⁵ *Magyar Újság*, 1870. okt. 26; 246. sz. — *Iratok*, I. 212. p.
- ³⁶ *Magyar Újság*, 1870. nov. 1; 251. sz. — *Iratok*, I. 212. p.
- ³⁷ Képv. Napló, 1875—78. VIII., 6—8. p. — *Iratok*, I. 548—551. p.
- ³⁸ *Miletics elítéltetése*. — *Egyetértés*, 1878. jan. 20; 20. sz., 1. p.
- ³⁹ 1868. dec. 6. 1868: XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. — 1865. 68. évi Képv. Ir. VII. 184—189. p. — *Iratok*, I. 162—167. p. — A szóban levő 26. szakaszt ld. *Iratok*, I. 167. p.
- ⁴⁰ *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Írta X. Y. Bp. 1886, Kókai Lajos bizománya. 64. p.
- ⁴¹ *Uo.*, 3. p.
- ⁴² *Uo.*, 47. p.
- ⁴³ *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai*. A bevezető tanulmányt írta, a válogatást végezte és jegyzetekkel ellátta *Kemény* G. Gábor. Bp. 1958. Bibliotheca. 799. p. — A mártoni Szlovák Múzeum Egylet történetére, a minisztériumi engedély megszerzésére és az ügy fejleményeire von. ld. *Mocsáry* Andrej Kmethhez intézett 1895. máj. 5. — szept. 30 közötti leveleit. — *Mocsáry* L. Vál. Írásai, 543—552. p.

Rezime

Lajoš Močari u odbrani „prava na udruživanje”

U uvodu autor naglašava značaj prava na udruživanje u sklopu prava i sloboda građana u izražavanju svoje narodnosti i kulture i slobode upotrebe jezika. Ostvarivanje ovih prava još uvek ne ide bez teškoća. U svetu, pa čak i u nekim zemljama Evrope se još uvek traže i iznalaze rešenja.

Ta aktuelnost opravdava istorijski prilaz ovom problemu, a povod je trostruki jubilej. Jubilarna godina osnivanja Matice srpske i stopedeseta godišnjica rođenja S. Miletića i L. Močarija.

Autor nas podseća na svetle primere kulturne saradnje Mađara i Srba i ističe ulogu Matice srpske. Reakcionarne vlade Andrašija i Tise su poremetili razvoj ovih odnosa.

Dalje se tretira sudski proces S. Miletića, koji je bio dva puta nevinu osuđen. Svetozar Miletić je održavao veze sa progresivnim krugovima Mađarske i uložio je mnogo napora u rešavanju nacionalnog pitanja i zbližavanje naroda. Celokupna progresivna javnost je sa simpatijama pratila njegove napore. Mnoge istaknute ličnosti javnog života su se stavili u odbranu Miletića, među kojima se posebno istakao L. Močari, vođa Nezavisne stranke. On se naročito založio za realizaciju prava na udruženje, zahtevao je potpunu ravnopravnost kulturnih institucija drugih nacija sa sličnim situacijama u Mađarskoj. Njegovi naponi su bili osujećeni reakcionarnom politikom vlade, ali su njegova upornost i moralni autoritet u mnogome doprineli borbi naroda za nacionalnu ravnopravnost i boljem razumevanju naroda u ovom delu Evrope.

Summary

Lajos Mocsary in Defense of the „Right to Associate”

In his introduction the author emphasizes the significance of the right to associate in connection with one's rights and freedoms of expression of nationality and culture, as well as the freedom of speech. The fulfillment of these rights is still not achieved without difficulty. In the world and even in some European countries solutions are being sought and discovered.

The actuality of the issue justifies a historical approach to the problem, and the occasion a threefold jubilee: the festive anniversary of the birth of Matica Srpska and the 150th anniversary of the birth of S. Miletić and L. Mocsary.

The author reminds us of the highlights of cultural cooperation between the Hungarians and the Serbs and the outstanding role of Matica Srpska. The development of these relations were however hindered by the reactionary governments of Andrássy and Tisza.

Furthermore the trials of S. Miletić are dealt with, who was twice convicted of crimes he had not committed. S. Miletić kept in contact with the progressive circles in Hungary and contributed a great deal to the solution of the national problem and better understanding among nations. His efforts were recognized and supported by the entire progressive public feeling and a

number of prominent public figures raised their voice in his defense, among them especially Mocsary, the leader of the Independent Party. His efforts were particularly aimed at the realization of the right to associate; he demanded full equal rights for cultural institutions of other nations with similar institutions in Hungary. His efforts were obstructed by reactionary political rule, however his moral qualities as well as his endurance contributed to the peoples' struggle for national equal rights and better understanding among nations in this part of Europe.